

ГЛАВА 5. РОЗГЛЯД СУДОМ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

Стаття 310. Підсудність

1. Заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання.

1. Усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина. Усиновлення здійснюється на підставі рішення суду (ч. 1 ст. 207 СКУ, ч. 6 ст. 24 Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001, ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005). В окремих випадках допускається здійснення усиновлення за рішенням консульської установи або дипломатичного представництва України (ч. 1 ст. 207 СКУ, п. 88 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905).

Усиновлення є законодавчо встановленою підставою створення сім'ї (ч. 4 ст. 3 СКУ), з огляду на це у виняткових випадках допускається усиновлення повнолітніх осіб (ч. 2 ст. 208 СКУ).

Усиновлення є формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Правовий статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, дитина набуває відповідно до Законів України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001, «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005.

2. Коментована стаття передбачає територіальну юрисдикцію (підсудність) справ про усиновлення (ч. 1 ст. 27 ЦПК України). Справи про усиновлення розглядаються місцевими загальними судами в окремому провадженні.

Найчастіше усиновлення здійснюється щодо дітей, які залишилися без батьківського піклування. Для прийняття рішення про усиновлення кандидати в усиновлювачі звертаються із заявою про усиновлення до суду за місцем проживання (перебування) дитини. Діти можуть проживати за місцем реєстрації своїх батьків, опікунів, піклувальників, а також в інтернатному закладі.

Розгляд справ про усиновлення дитини судом за місцем її проживання відповідає принципу розгляду справи судом, встановленим законом (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року, зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколами № 11 від 11 травня 1994 року та № 14 від 13 травня 2004 року), а також найвищою мірою сприяє завданню дотримання інтересів дитини.

Місце проживання фізичної особи визначається статтею 29 ЦКУ.

Згідно з абз. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» місцем проживання фізичної особи є житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, у якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини (ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» в редакції Законів № 1673-VII від 02.09.2014, № 888-VIII від 10.12.2015).

3. Заява про усиновлення дитини подається до суду особою, яка бажає усиновити дитину, особисто. Якщо усиновлювачами бажають бути подружжя, заява про усиновлення пишеться кожним із них. Відповідно до ч. 1 ст. 223 СКУ подання такої заяви через представника не допускається. У справах про усиновлення участь представника в процесі дозволяється лише разом із заявником, а не замість нього.

Це, зокрема, зумовлене тим, що ч. 2 ст. 223 СКУ допускає можливість відкликання заяви про усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Безпосередня участь заявника викликана також тим, що у справах про усиновлення є необхідність отримувати особисті пояснення від нього. Суд, зокрема, має встановити мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину, мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення (пп. 2, 3 ч. 2 ст. 224 СКУ). І якщо визначити стан здоров'я, рівень матеріального забезпечення заявника щодо усиновлення можливо й за матеріалами, що є у справі, то взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити, тощо складно або й неможливо визначити лише за письмовими доказами.

Заявниками у справах про усиновлення можуть бути громадяни України та іноземні громадяни, а також особи без громадянства.

Частиною 3 ст. 311 ЦПК України, якою встановлені вимоги щодо подання документів, які додаються до заяви про усиновлення дитини, передбачається, що, крім іноземців, заявником може бути й особа без громадянства, яка постійно проживає за межами України.

У 2011 році із СКУ з метою унеможливити усиновлення дітей особами без громадянства було виключено норми про усиновлення дітей особами без громадянства (Закон України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей» № 3381-VI від 19.05.2011).

Водночас інша норма СКУ опосередковано передбачає можливість бути усиновлювачами особам без громадянства. Так, в абз. 2 ч. 1 ст. 282 СКУ зазначається, що якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України, потрібен дозвіл центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей. Словосполучення «не є громадянином» може тлумачитись як «іноземна особа», так і «особа без громадянства» або біпатрид.

Крім цього, особи без громадянства можуть бути усиновлювачами відповідно до статей 1, 16, 56, 69, 73 Закону України «Про міжнародне приватне право» № 2709-IV від 23.06.2005.

Стаття 311. Зміст заяви

1. Заява про усиновлення дитини повинна містити: найменування суду, до якого подається заява, ім'я, місце проживання заявника, а також прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

2. До заяви про усиновлення дитини за наявності мають бути додані такі документи:

1) копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, - при усиновленні дитини одним із подружжя;

2) медичний висновок про стан здоров'я заявника;

3) довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи;

4) документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням;

5) інші документи, визначені законом.

3. До заяви про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями, крім документів, зазначених у частині другій цієї статті, додаються дозвіл уповноваженого органу виконавчої влади, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною.

4. До заяви громадян України про усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави, крім документів, зазначених у частині другій цієї статті, додаються згода законного представника дитини та згода компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.

5. Документи усиновлювачів, які є громадянами інших держав, мають бути у встановленому законодавством порядку легалізовані, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі документи повинні бути перекладені українською мовою, а переклад має бути засвідчений нотаріально.

6. Заява про усиновлення повнолітньої особи повинна містити відомості, зазначені у частині першій цієї статті, а також дані про відсутність матері, батька або позбавлення піклування. До заяви мають бути додані документи, зазначені у пункті 1 частини другої цієї статті, а також згода особи на усиновлення.

1. Загальні вимоги, що висуваються до змісту заяви про усиновлення, є схожими з вимогами до позовної заяви (див. коментар до ст. 175 ЦПК України). Інші вимоги, що зазначені в коментованій статті, відображають специфіку категорії справ про усиновлення.

Зазначення у коментованій статті того, що заява про усиновлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини, зумовлене тим, що СК України передбачає право усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини та право усиновлювача на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини (статті 229, 230, 231 СКУ). Згадані права усиновлювача не є беззастережними. Суд задовольняє відповідні заяви усиновлювача про зміну відомостей стосовно дитини лише в разі, якщо це відповідає її інтересам.

Правила щодо зміни прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини у разі її усиновлення запроваджені з метою забезпечення таємниці усиновлення (ч. 3 ст. 228 СКУ). Про зміни, передбачені у статтях 229–231 СК України, суд зазначає у рішенні про усиновлення.

2. Разом із даними про усиновлювачів і дитину, яка усиновлюється, у заяві повинні бути вказані відомості про батьків дитини, якщо вони відомі. Крім їхніх прізвища, імені, по батькові та місця проживання (якщо батьки живі), слід вказувати й інші необхідні відомості. Наприклад, чи визнані батьки безвісно відсутніми або недієздатними, чи позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється, чи забрали дитину до себе в сім'ю протягом двох місяців після її народження. Ці та інші дані мають значення для вирішення питання про те, чи потрібно отримувати згоду батьків дитини на усиновлення дитини (ст. 217, 219 СКУ) (див. коментар до ст. 312 ЦПК України).

3. У заяві про усиновлення слід також вказувати, чи є в дитини, щодо якої здійснюється усиновлення, брати і сестри. Відповідно до ст. 210 СКУ та п. 74. Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 № 905, у редакції постанови КМУ № 603 від 10.07.2019), роз'єднання братів і сестер, що перебувають на обліку дітей, які можуть бути усиновлені, не допускається.

В окремих випадках, за умови, що вичерпані всі можливості щодо влаштування братів і сестер на виховання в одну сім'ю, районна, районна у містах Києві та Севастополі держадміністрація, виконавчий орган міської, районної у місті ради за місцем перебування дитини на місцевому обліку може надати згоду на роз'єднання братів і сестер при усиновленні в разі: коли один з братів, сестер страждає на тяжке захворювання, що вимагає спеціального догляду за дитиною; усиновлення дитини, яка виховується в дитячому або іншому закладі, у той час як її брати, сестри проживають в сім'ях громадян України; наявності інших обставин, що унеможливають влаштування дітей на виховання в одну сім'ю, підтверджених відповідними документами.

Повідомлення про надання (ненадання) згоди на роз'єднання братів і сестер при усиновленні оформляється на бланку районної, районної у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, підписане головою (заступником голови), скріплюється печаткою та надсилається в службу у справах дітей за місцем проживання (перебування) дитини, яку бажають усиновити, для врахування під час підготовки проекту висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Законодавство не передбачає обов'язку суду з'ясовувати, чи потребують брат чи сестра особи, яка усиновлюється, влаштування в сім'ю. Іноді буває, що на обліку дітей перебуває одна дитина із сім'ї, щодо якої батьки позбавлені батьківських прав, наприклад, через жорстоке з нею поводження, застосування фізичного насильства, а щодо інших дітей батьків не позбавили батьківських прав. Обліково-статистична картка дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, яка ведеться відповідно до ст. 16 Закону України

«Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005 та наказу Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 № 1256, передбачає включення до всієї відомостей про братів, сестер (родинні стосунки; прізвище, ім'я, по батькові; місце перебування (проживання); інформації про перебування братів / сестер на обліку. Однак заповнення цієї картки, розгляд справи про усиновлення, а також позбавлення батьківських прав батьків щодо братів та сестер дитини, яка усиновлюється, – різні процедури, які не збігаються ні в часі, ні за колом осіб.

У п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» рекомендовано судам серед інших вимог, додержання яких є обов'язковим під час здійснення юридичного акта усиновлення, приймаючи заяви, перевіряти, чи наведено в заяві відомості про батьків, братів та сестер дитини.

Важливим є подання відомостей про наявність братів і сестер дитини, яка усиновлюється, одночасно із заявою, що впливає на подальше вирішення справи.

Розглядаючи справу у відкритому судовому засіданні в порядку окремого провадження, рішенням Суворовського районного суду м. Одеси від 06 квітня 2018 суд узяв до уваги згоду на усиновлення дитини окремо від її брата та сестри, надану Великомихайлівською районною державною адміністрацією Одеської області, та ухвалив рішення про усиновлення дитини громадянами Франції. Згода на усиновлення малолітньої дитини зумовлювалася тим, що брати і сестра проживали в різних державних інтернатних закладах для дітей. Дитина, яку бажали усиновити, перебувала на диспансерному обліку та потребувала в майбутньому оперативного втручання, дитина страждає на хворобу, внесenu до Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років, затвердженого наказом МОЗ України від 27.12.2011 № 973 (у редакції наказу МОЗ України від 19.07.2019 № 1648, зареєстрованому в МЮ України 02.03.2012 за № 352/20665) (рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 06.04.2018 у справі № 523/2997/18, провадження № 2-о/523/183/18).

Трапляються випадки, коли згадані місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування не надають позитивної згоди на усиновлення та на роз'єднання братів і сестер при усиновленні, що стає предметом розгляду в судах.

Наприклад, Одеський окружний адміністративний суд постановою від 27 вересня 2011 р. відмовив у задоволенні адміністративного позову громадянки США ОСОБА_3 до Суворовської районної державної адміністрації Одеської міської ради, третя особа – служба у справах дітей Одеської міської ради, про зобов'язання Суворовської районної адміністрації Одеської міської ради вчинити всі необхідні дії щодо роз'єднання при усиновленні малолітньої дитини ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1, вихованки КУ «Спеціалізований психоневрологічний будинок дитини № 3 «Сонечко», із сестрами ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_2, вихованкою НВК «ЗОШ-інтернат № 4 I-III ступенів» та ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_3, вихованкою НВК «Дитячий будинок № 9 ЗОШ-інтернат I ступеня», та зобов'язання Суворовської районної адміністрації Одеської міської ради оформити та видати повідомлення про надання згоди на роз'єднання сестер ОСОБА_6 при усиновленні малолітньої дитини ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_1.

Позивачці було відмовлено незважаючи на те, що на обґрунтування позовних вимог вона наводила факти дотримання нею приписів законодавства щодо перебування на обліку усиновлювачів, знайомства з дитиною тощо та надавала відповідні документи на їх підтвердження. Позивачка також звертала увагу суду на те, що сестри ОСОБА_4 не проживають разом, не бачаться та не спілкуються, за весь час перебування сестер на місцевому обліку дітей, які підлягають усиновленню, і на обліку в Державному департаменті з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту не було бажаних громадян інших держав отримати направлення для знайомства з усіма трьома сестрами ОСОБА_4, але діти дорослішають і з кожним роком їхні шанси бути усиновленими в одну родину зменшуються, особливо зважаючи на те, що різниця у віці між усиновлювачем та дитиною, що усиновлюється, не повинна перевищувати 45 років.

Розпочавши розгляд справи, Одеський окружний адміністративний суд ухвалою від 09.06.2011 залучив до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, Службу у справах дітей Одеської міської ради, оскільки прийняте рішення може вплинути на її права та обов'язки.

Під час розгляду справи по суті 27.09.2011 суд оголосив, що Службою у справах дітей Одеської міської ради 26.08.2011 були надані направлення за № 99, 100, 101 на знайомство одразу з трьома сестрами ОСОБА_6 громадянці України ОСОБА_8, яка перебуває на обліку кандидатів в опікуни.

підкувальники в службі у справах дітей Одеської міської ради (ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 09.06.2011 у справі № 2а/1570/3463/2011; постанова Одеського окружного адміністративного суду від 27.09.2011 у справі № 2а/1570/3463/2011).

Розгляд справ про усиновлення є складним. Законодавство, а також постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» не містять відповідей на багато питань. У більшості випадків розгляд справ, що стосуються усиновлення, відбувається в закритому судовому засіданні, а більшість рішень з усиновлення не оприлюднюється (ч. 1 ст. 226 СКУ, ст. 7 ЦПК України, ст. 10 КАСУ, п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 № 3262-IV).

Суд, розглядаючи справи про усиновлення та ухвалюючи рішення, повинен виходити з принципу забезпечення найкращих (найвищих) інтересів дитини для забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя (преамбула, п. 1 ст. 4 Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої), ратифіковано Законом N 3017-VI від 15.02.2011 із застереженням та заявою; ч. 2 ст. 207 СКУ; преамбула, ст.ст. 1, 24 Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001; ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005).

4. У ч. 2 коментованої статті наведено перелік документів, що підтверджують факт укладення шлюбу, згоду подружжя на усиновлення, стан здоров'я кандидата в усиновлювачі, його матеріальний стан, які мають додаватися до заяви про усиновлення дитини. Уживання в цій нормі словосполучення «за наявності» не надає дискреції суду щодо вирішення питання про подання визначених документів, а означає, що в разі, якщо є факти, що підтверджені наведеними у ч. 2 документами, то вони мають подаватися. Наприклад, якщо заявник перебуває у шлюбі, то має надавати копію свідоцтва про шлюб, письмову засвідчену нотаріально згоду на усиновлення від другого з подружжя (ст. 220 СКУ) тощо.

Виходячи зі змісту п. 5 ч. 2 ст. 311 ЦПК України, перелік документів є невичерпним і можуть додаватися інші документи, визначені законом, зокрема такі: згода батьків на усиновлення їхньої дитини (ст. 217, ст. 219 СКУ), згода опікуна або згода піклувальника дитини (ст. 221 СКУ), згода закладу охорони здоров'я або навчального закладу (ст. 222 СКУ). Може також додаватися згода дитини на усиновлення (ст. 218 СКУ).

До заяви також додаються інші документи, складені органом опіки та піклування (див. коментар до ст. 312 ЦПК України), вимоги до яких визначені Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 № 905.

В окремих випадках заявники зазначають у заяві про наявність у них своїх дітей (рідних або усиновлених) і крім передбачених законодавством документів також додають до заяви про усиновлення свідоцтва про народження своїх дітей, свідоцтва про усиновлення дітей (або рішення суду про усиновлення) на підтвердження того, що вони є свідомими, досвідченими батьками.

5. Частина 3 коментованої статті передбачає можливість подання заяви про усиновлення дитини особами без громадянства, що постійно проживають за межами України, або іноземцями.

Якщо усиновлення дитини-громадянина України здійснюється іноземцем або особою без громадянства, що постійно проживає за межами України, додатково до зазначених у ч. 2 цієї статті документів мають додаватися: 1) висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами; 2) дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї держави; 3) зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлення дитини та можливості спілкування з дитиною. Вимоги щодо таких документів, строку

дії тощо встановлюються *Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905*.

6. У разі якщо здійснюється усиновлення дитини, яка є громадянином іншої держави, до заяви громадян України про усиновлення, крім документів, зазначених у ч. 2 цієї статті, додаються: 1) згода законного представника дитини та 2) згода компетентного органу держави, громадянином якої є дитина.

7. Документи усиновлювачів, які є громадянами інших держав, мають бути у встановленому законодавством порядку легалізовані, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (див. ст. 13 Закону України «Про міжнародне приватне право» № 2709-IV від 23.06.2005). Такі документи мають бути перекладені українською мовою, а переклад має бути засвідчений нотаріально.

22.12.2003 в Україні набрала чинності *Гаазька Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961*. Відповідно до її положень для держав-учасниць Конвенції апостиль проставляють на документ тільки в тому випадку, коли його будуть використовувати за кордоном і лише в державах, які цю Конвенцію підписали. Замість дипломатичної чи консульської легалізації офіційних документів у цих державах для посвідчення автентичності підпису, статусу, в якому перебувала особа, що підписала документ, та у відповідному випадку автентичності відбитку печатки або штампа, якими він скріплений, компетентний орган держави, у якій було видано документ, проставляє на ньому апостиль (див. також п. 3, 5 постанови Пленуму Верховного Суду «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 N 3 із змінами, внесеними згідно з постановою Верховного Суду № 20 від 19.12.2008). Якщо країни немає у списку країн-учасниць Гаазької конвенції, то проводиться процедура консульської легалізації.

Міжнародні договори України, які регулюють питання правових відносин і міжнародної правової допомоги у цивільних справах, містять положення про те, що документи, складені або засвідчені компетентним органом однієї Договірної Сторони та підтверджені підписом уповноваженої особи й офіційною печаткою, є дійсними на території іншої Договірної Сторони без подальшого засвідчення. У роз'ясненні Міністерства юстиції України від 11.05.2010 звертається увага на те, що наявність відповідних положень не можна тлумачити як такі, що автоматично передбачають прийняття компетентними органами України без будь-якого додаткового засвідчення всіх офіційних документів, складених органами іноземних держав, які є Сторонами таких договорів, оскільки формулювання відповідних статей міжнародних договорів є неоднаковим, і в більшості випадків прямо визначає застосування правила звільнення від потреби будь-якої легалізації лише тих документів, які надсилаються Сторонами при безпосередньому застосуванні відповідного міжнародного договору. Крім цього, компетентними органами іноземних держав неоднаково тлумачаться відповідні положення щодо дійсності документів, що призводить до непоодиноких випадків відмови у прийнятті без додаткового засвідчення офіційних документів України в державах, з якими укладено міжнародні договори про правову допомогу у цивільних справах (лист Мін'юсту України «Роз'яснення щодо застосування міжнародних договорів України про правову допомогу в частині, що стосується скасування вимоги легалізації офіційних документів, виданих компетентними органами Договірних Сторін» № 26-26/291 від 11.05.2010).

Можливість звільнення від легалізації документів передбачено Конвенцією СНД про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 22.01.1993, ратифікованою Законом України № 240/94-ВР від 10.11.1994.

8. З 20.10.2019, з набранням чинності змін до *Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905*, заявники у справах про усиновлення повинні додавати також довідку про проходження курсу підготовки з питань

виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з рекомендаціями щодо кількості, віку та стану здоров'я дітей, яких може усиновити заявник, за формою, затвердженою Мінсоцполітики. Така довідка не потрібна, коли громадяни України, які бажають усиновити дитину, є її родичами, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками чи батьками-вихователями.

9. Заявник у справі про усиновлення повинен переконати суд, що усиновлення відповідає інтересам дитини. На обґрунтування заяви про усиновлення мають зазначатися мотиви, обставини та фактичні дані на користь того, що особа бажає і може бути усиновлювачем. Звичай кандидати в усиновлювачі посилаються на наявність у них хороших умов для проживання дитини, на взаємну прихильність, на любов до дітей взагалі, на відсутність у них власних дітей, яких вони не можуть мати за станом здоров'я, тощо. Дослідження адміністративної та судової практики свідчить, що найчастіше усиновлювачі-іноземці зазначають у заяві, що усиновлення є найкращим способом збільшення своєї сім'ї та допомоги дитині, яка їй потребує; немає власних дітей, тому вирішили усиновити дитину, позбавлену батьківського піклування, незалежно від національного походження, стан здоров'я, матеріальний стан дозволяє їм взяти на виховання дитину; мають дитину, але завжди хотіли виховувати більше ніж одну дитину, однак не змогли завагітніти; робили спроби взяти дитину під патронат, але така форма турботи над дітьми їм не підходить тощо.

10. Заявники у справах про усиновлення не звільняються від сплати судового збору, тож до заяви має додаватися документ про його сплату. Відповідно до пп. 2 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 1402-VIII від 02.06.2016 ставка судового збору у таких справах складає 0,2 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Стаття 312. Підготовка справи до розгляду

1. Суддя під час підготовки справи про усиновлення дитини до розгляду вирішує питання про участь у ній як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – уповноваженого органу виконавчої влади.

2. Орган опіки та піклування повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

3. До висновку органу опіки та піклування мають бути додані:

- 1) акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання;
- 2) свідоцтво про народження дитини;
- 3) медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток;
- 4) у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.

Суд у разі необхідності може вимагати подання інших документів.

1. Необхідність участі у розгляді справи про усиновлення дитини органу опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземних громадян, – уповноваженого органу виконавчої влади зумовлена покладеними на згадані органи повноваженнями щодо охорони і захисту прав та інтересів дітей. Залучення згаданих органів як заінтересованих осіб у справах про усиновлення передбачене ч. 3 ст. 42 ЦПК України (див. коментар до ч. 3 ст. 42 ЦПК України).

Вимога закону про особисту участь усиновителів у судовому засіданні при розгляді справи про усиновлення по суті не поширюється на інші стадії цивільного процесу, зокрема на стадію підготовки справи до судового розгляду, під час якої представник усиновителів має право надавати суду необхідні документи, надавати пояснення по суті заяви, клопотати щодо витребування письмових і речових доказів тощо.

Органами опіки та піклування є районні, районні у містах Києві та Севастополі місцеві державні адміністрації, виконавчі органи міських чи районних у містах, сільських, селищних рад (ст. 56 ЦКУ; п. 9 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-IV від 09.04.1999; підп. 7 п. «б» ч. 1 ст. 34 Закону України «Про місцеве самоврядування в

Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997; абз. 4 ч. 3 ст. 5 Закону України «Про охорону дитинства» № 2402-III від 26.04.2001; ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005).

У разі втрати дитиною батьківського піклування саме орган опіки та піклування вживає вичерпних заходів щодо влаштування дитини в сім'ї громадян України – на усиновлення, під опіку або піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. А влаштування дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не позбавляє органи опіки та піклування за місцем походження та за місцем перебування дитини від обов'язку продовжувати діяльність щодо реалізації права цієї дитини на сімейне виховання (ст. 6 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13.01.2005).

Порядок провадження діяльності з усиновлення дітей та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 № 905.

Органами державної влади України, які відповідно до законодавства здійснюють супровід процедури усиновлення з іноземним елементом, крім органів опіки та піклування, передусім є Міністерство соціальної політики України (Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» № 20/95-ВР від 24.01.1995; постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» від 17.06.2015 № 423; Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 № 905).

Відповідно до ч. 5 ст. 11 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» присутність представника органів опіки та піклування в судових засіданнях є обов'язковою в разі, якщо розглядається справа стосовно дитини або з питань, що зачіпають права дитини.

2. Вимоги до змісту, оформлення, строку дії висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини встановлені *Порядком провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8.10. 2008 № 905.*

До висновку органу опіки та піклування мають додаватися: 1) акт обстеження умов життя заявника, складений за місцем його проживання; 2) свідоцтво про народження дитини; 3) медичний висновок про стан здоров'я дитини, про її фізичний і розумовий розвиток; 4) у випадках, встановлених законом, згода батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення.

Наведені заявником мотиви на обґрунтування заяви про усиновлення і необхідні документи можуть підтверджувати викладені у висновках відомості, доповнювати їх, містити нові факти, свідчити на користь того, що особа, яка бажає усиновити дитину, здатна забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини.

Відповідно до ч. 3 ст. 236 СКУ усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене на підставі підроблених документів. З огляду на цю норму суду слід особливу увагу звертати на документи, що подають заявники та інші учасники справи про усиновлення.

3. Приписи щодо отримання згоди батьків, опікуна, піклувальника дитини, закладу охорони здоров'я або навчального закладу, а також самої дитини на усиновлення закріплені у статтях 217, 218, 221, 222 СКУ.

Для усиновлення дитини обов'язковою є безумовна вільна згода її батьків. Статтею 219 СКУ передбачено випадки, коли згода батьків на усиновлення дитини не потрібна.

На усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку або піклування, потрібна письмова згода опікуна або піклувальника, незалежно від згоди батьків. Якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини, така згода може бути дана органом опіки та піклування.

На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває в закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу.

Усиновлення може бути проведене без згоди опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування, без згоди закладу охорони здоров'я або навчального закладу, якщо суд встановить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Стаття 218 СКУ, яка врегульовує порядок отримання згоди дитини на усиновлення, передбачає два винятки із цього правила: 1) усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення; 2) згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Відсутність згоди дитини, батьків, другого з подружжя, опікуна, піклувальника, закладу охорони здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини, якщо така згода необхідна відповідно до законодавства, є підставою для визнання усиновлення недійсним (ч. 1, 4 ст. 236 СКУ).

4. З огляду на специфіку справ про усиновлення суддя під час підготовки таких справ до розгляду, крім зазначених у коментованій статті документів, може за власною ініціативою витребувати інші документи, що мають значення для правильного вирішення справи (ч. 2 ст. 294 ЦПК України) (див. коментар до ст. 294 ЦПК України).

Стаття 313. Розгляд справи

1. Суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

2. Суд розглядає справу про усиновлення повнолітньої особи з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновлюваної особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

3. Для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених Сімейним кодексом України, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні.

4. Суд перевіряє законність підстав для усиновлення, в тому числі наявність згоди усиновлюваної дитини, якщо така згода є необхідною, або наявність згоди усиновлюваної повнолітньої особи.

1. Справи про усиновлення розглядають і вирішують місцеві загальні суди за загальними правилами позовного провадження, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду, з урахуванням особливостей, установлених главами 1 і 5 розділу IV ЦПК України (див. коментар до ст. 294 ЦПК України).

2. Коментована стаття передбачає обов'язкову особисту участь під час судового розгляду справи заявника (заявників) – кандидата в усиновлювачі (усиновлювачів), представника органу опіки та піклування або Міністерства соціальної політики України, а також особи, яка усиновлюється – дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, та повнолітньої особи.

Розгляд справи за відсутності заявника є підставою для скасування ухваленого рішення.

3. Питання про безпосередню участь в судовому засіданні батьків дитини, яка усиновлюється, інших зацікавлених осіб, залучених до участі у справі, а також самої дитини залежить від розсуду суду і повинне вирішуватися з урахуванням обставин конкретної справи про усиновлення. Так, для вирішення справи про усиновлення дитини, яка має батьків, суд може опитати їх у судовому засіданні щодо надання згоди на усиновлення дитини, зафіксувавши цю згоду в протоколі судового засідання. Необхідність безпосередньої участі в судовому засіданні батьків дитини, яка усиновлюється, зумовлюється тим, що будь-який з них

має право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення, незалежно від мотивів, які спонукали їх зробити це (ч. 6 ст. 217 СКУ). у подібних випадках, крім перерахованих у ст. 219 СКУ, усиновлення дитини без згоди батьків не допускається.

4. Суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою її участю, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення. Ураховуючи положення п. 3 та 4 ст. 218 СКУ, суд має право розглянути справу без участі дитини і без отримання її згоди на усиновлення, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення та/або якщо до подачі заяви про усиновлення дитина проживала в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

5. Розглядаючи справу про усиновлення, слід ураховувати, що немайнові права щодо усиновлюваної дитини мають також баба та дід, прабаба та прадід. Відповідно до ст. 257 СКУ ці особи мають право на виховання внуків та правнуків, згідно зі ст. 258 СКУ – баба та дід мають право на захист і самозахист внуків. Інформація про згаданих родичів до електронної обліково-статистичної картки дитини не включається.

Наприклад, ухвалою Оболонського районного суду м. Києва від 25.09.2018 було залишено без руху заяву про усиновлення та надано заявникові строк на усунення недоліків заяви про усиновлення малолітніх дітей ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2, ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_3 громадянами США ОСОБА_2 та ОСОБА_1. Серед недоліків, зокрема, було зазначено, що малолітні діти, щодо яких порушено питання про усиновлення, мають рідну бабусю, яка періодично відвідує їх у ЦДД «Місто щасливих дітей» – ОСОБА_9, тобто вона є заінтересованою особою в цій справі (ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 25.09.2018 у справі № 756/12146/18-ц провадження № 2-о/756/426/18).

За правовими наслідками усиновлення ст. 232 СКУ передбачено здійснення повного і неповного усиновлення. Повне усиновлення – це усиновлення, з моменту здійснення якого припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням (абз. 1 ч. 1 ст. 232 СКУ). Неповне – усиновлення, за якого зберігається правовий зв'язок з родичами за походженням. Таке усиновлення передбачене абз. 1 ч. 1 ст. 232 СКУ – при усиновленні дитини однією особою ці права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка.

Неповне усиновлення також може відбутися відповідно до положень ч. 2 ст. 232 СКУ – якщо після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, другий з батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку.

В окремих випадках здійснюється усиновлення одним із подружжя дитини другого з подружжя. У такому випадку суду слід з'ясувати, чи має намір кожен із подружжя продовжувати шлюбні відносини. Адже відсутність наміру в одного з подружжя продовжувати шлюбні відносини на момент усиновлення може стати в подальшому підставою для визнання усиновлення недійсним (ч. 5 ст. 236 СКУ).

Остаточне вирішення питання щодо здійснення повного чи неповного усиновлення залишається за судом, який має розглянути заяву, передбачену ч. 2 ст. 232 СКУ, одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє таку заяву, якщо це відповідає інтересам дитини, що має бути вказане в судовому рішенні.

6. Розгляд справи про усиновлення може відбуватися у відкритому чи в закритому судовому засіданні.

Загальні положення про розгляд справи про усиновлення в закритому судовому засіданні передбачені ч. 7 ст. 7 ЦПК України. Це правило є одним із винятків гласності судового процесу (ч. 1 ст. 7 ЦПК України).

Особливості дотримання права на таємницю усиновлення, права на приховування факту усиновлення від дитини, яка усиновлена, забезпечення таємниці усиновлення встановлені у ст. 226–228 СКУ.

Статтею 285 СКУ передбачені обмеження права іноземця на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України. Так, усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо в державі, у якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, усиновлення не є таємним.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, і якщо ця особа в Україні постійно не проживає, не є таємним.

Норми ст. 285 СКУ є колізійними. Обов'язок повідомляти про умови усиновлення за законодавством держави, у якій усиновлювач постійно проживає і в яку має переїхати дитина, або про наявність договору між Україною і державою постійного місця проживання заявника не покладений на учасників справи про усиновлення. Суд має визначити правопорядок, яким слід керуватися під час вирішення питання про те, чи є усиновлення таємним, а отже, у відкритому чи в закритому судовому засіданні слід розглядати справу.

Стаття 314. Рішення суду

1. За результатами розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення.
2. У разі задоволення заяви суд зазначає у резолютивній частині рішення про усиновлення дитини або повнолітньої особи заявником (заявниками).
3. За клопотанням заявника (заявників) суд вирішує питання про зміну імені, прізвища та по батькові, дати і місця народження усиновленої дитини, про зміну імені, прізвища, по батькові усиновленої повнолітньої особи, про запис усиновлювачів батьками.
4. Судові витрати, пов'язані з розглядом справи про усиновлення, відносяться на рахунок заявника (заявників).
5. Якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи.
6. У разі відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду.
7. Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду. Для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, а у справах про усиновлення дітей іноземцями – також до уповноваженого органу виконавчої влади.

1. Постановляючи рішення про усиновлення дитини, суд має враховувати обставини, що мають істотне значення, зокрема: 1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини; 2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину; 3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення; 4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго ця особа опікується вже дитиною; 5) особу дитини та стан її здоров'я; 6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити. При цьому суд не може відмовити особі в усиновленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину (ч. 1–3 ст. 224 СКУ).

За наявності обставин, що мають істотне значення, і в разі якщо це відповідає інтересам дитини, суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення когось із братів чи сестер або про усиновлення їх різними особами. Такими обставинами зазвичай є те, що діти не проживали разом, не можуть жити й виховуватися разом за станом їхнього здоров'я.

2. Постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, суд ураховує мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення (ч. 4 ст. 224 СКУ).

3. При усиновленні дітей іноземними громадянами суд повинен дотримуватися закріпленого в сімейному законодавстві принципу пріоритетного влаштування дитини на виховання в сім'ї громадян України.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземцями провадиться, якщо були вичерпані всі можливості для усиновлення громадянами України, передання під опіку, піклування чи виховання в сім'ї громадян України (п. 2¹ Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 у ред. постанови КМУ № 603 від 10.07.2019).

4. Розгляд справи про усиновлення по суті судом першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду. Рішення суду має бути законним та обґрунтованим, його зміст має відповідати загальним вимогам, що висуваються ЦПК України до рішень суду (див. коментар до статей 258, 265 ЦПК України), з урахуванням тих, що встановлені в коментованій статті та ст. 224 СК України.

5. Усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення (ч.1 ст. 225 СКУ).

Рішення суду про усиновлення, якщо воно не було оскаржене в апеляційному порядку, набирає чинності після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання касаційної скарги рішення суду про усиновлення, якщо його не скасовано, набирає чинності після розгляду справи судом касаційної інстанції. З цього дня в усиновлювачів (усиновлювача) та усиновленої особи виникають взаємні особисті немайнові та майнові права й обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням (ст. 232 СКУ).

6. Копія рішення суду про усиновлення надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для внесення змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи.

Відомості про усиновлення вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану громадян на підставі відповідного рішення суду в день надходження копії такого рішення до відділу державної реєстрації актів цивільного стану або в день пред'явлення особою, зазначеною в рішенні суду, або уповноваженою нею особою копії такого рішення (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» № 2398-VI від 01.07.2010). У справах про усиновлення дітей іноземцями – ще й до уповноваженого органу виконавчої влади для зняття усиновлювачів з обліку кандидатів в усиновлювачі (пп. 29, 43 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8.10.2008 № 905).